

Viipurin Suomalaisen
Kirjallisuusseuran
toimitteita
13

HELSINKI 2001

ISSN 1236-4304

Lappeenrannan Kirjapaino Oy 2001

Teija Petterberg-Möntti:

‘Vieraita‘ Viipurin kaupungissa; Saksalaiset ja juutalaiset

Viipurin kaupunkia on aina pidetty monien kansallisuuksien ja monien eri kielten kaupunki. Kun Viipurin lääni liitettiin vuonna 1812 muun Suomen yhteyteen, kaupunki olikin väestöltään erikoislaatuinen. Asukkaita oli kaikkiaan noin 2900, joista 44 % oli suomenkielisiä, 29 % venäjänkielisiä, 14 % ruotsinkielisiä ja 13 % saksankielisiä.

Vaikka nämä ryhmät muodostavatkin kaupungin suurimmat kansalais- ja kieliryhmät on Viipurin kaupungissa ollut tässä tarkasteltujen vuosien 1870-1910 välillä enimmillään 11 eri kansallisuutta jo mainittujen lisäksi. Suomen-, venäjän-, ruotsin- ja saksankielen lisäksi kaupungissa on tuolloin puhuttu jopa 11-20 eri kieltä.

Viipurin kaupungissa oli eri kansallisuuksien seurauksena myös monia uskonnollisia yhteisöjä. Uskonnollisista yhteisöistä suurimman vähemmistön muodostivat ortodoksista uskoa tunnustavat, lähinnä venäläiseen vähemmistöön kuuluvat henkilöt. Luterilainen seurakunta oli jakaantunut suomalaiseseen, ruotsalaiseen ja saksalaiseen seurakuntaan ja ei- kristillisistä seurakunnista suurin oli juutalainen seurakunta. (Taulukko s. 87)

Kieliolojen muuttumiseen niin, että vieraskielisten määrä 1800-luvulla väheni vaikuttivat monet seikat.

Kaupungin alue laajeni kun kaupungille vahvistettiin uusi asemakaava vuonna 1861 ja venäläiset luopuivat vanhan linnoitusjärjestelmän ylläpitämisestä. Tällöin kaupungin ympärille syntyi laajoja esikaupunkialueita, jotka laskettiin Viipurin kaupunkiin kuuluviksi. Näille uusille esikaupunkialueille ja muuallekin kaupunkialueelle muutti ihmisiä lähinnä Suomesta. Tämän suomenkielisen väestön muuttoa Viipuriin helpotti mm. Saimaan kanavan valmistuminen ja Riihimäen - Pietarin radan valmistuminen vuonna 1870. Tavallisen työväestön lisäksi aiemmin kaupunkiin hakeutuneiden ja pyydettyjen ulkomaalaisten asiantuntijoiden tilalle alkoi tulla suomalaisia asiantuntijoita.

Viipurin kaupungin alueellista ja väestöllistä kasvua seurasi 1800-luvun lopulla kaupungin voimakas suomalaistuminen. Niinpä asukkaista suomenkielisiä olikin vuonna 1870 jo noin puolet kaupunkilaisista, venäjänkielisten määrä oli 24.2 %, ruotsinkielisten 16.8 %, saksankielisten vain 4.7 % ja muita kieliä puhui yhteensä 3.7 % asukkaista kaupungin väkiluvun ollessa 13466 henkilöä. Vuonna 1910 suomenkielisten määrä oli 81.3 %, venäjänkielisten määrä oli enää 10.7 % (vuoden 1910 tilastoissa ei ole ollut mukana venäläinen sotaväki), ruotsinkielisiä oli 6.5 % , saksankielisiä 0.7 % ja muita kieliä puhui 0.8 % asukkaista, joita tuolloin oli yhteensä 49007.

Vierasperäisen väestön osuus suhteessa suomalaiseen väestön osaan laskee jatkuvasti,

vaikka sen absoluuttinen määrä jonkin verran kasvoikin. Entiset viipurilaiset muistavat kaupunkinsa silti kansallisesti ja kielellisestikin värikkäänä kaupunkina, jossa suomenkieleen yhdistyi sujuvasti niin venäjän-, saksan- kuin ruotsinkin kieli.

Viipurin saksalainen vähemmistö

Jo 1200-luvulta lähtien Viipuri oli hansakauppiaille tärkeä välietappi Novgorodin kauppapolitiikan varrella. Saksalainen kauppiaskunta muodosti kasvavan kaupungin valtaporvariston, joka asui turvallisesti muurien suojaamassa keskustassa. Tämä vauras kauppiaskunta väheni vasta 1500-luvulla kansallisen hallinnon ja kaupapolitiikan ankarien sääntösten takia. Valtaporvaristosta huomattava osa säilyi kuitenkin saksalaisena, vaikka Hollannista ja Englannista saapuikin 1600-luvulla uusia kauppiaita, jotka kohosivat kaupungissa johtavaan asemaan kieli- ja ammattitaitonsa ansiosta.

Venäläisten vallattua kaupungin vuonna 1710 ja olojen hiljalleen vakiinnuttua kaupunkiin asettui myös uutta, baltiansaksalaista porvaristoa, jonka avulla saksalaiset pysyivät edelleen vallitsevana sekä kaupungin hallinnossa että talouselämässä. Vasta Viipurin läänin muuhun Suomeen liittämisen yhteydessä vuonna 1812 tilanne alkoi hallinnon kohdalla muuttua ruotsinkielisten päästessä hallitsevaan asemaan.

Vaikka saksalaiset joutuivat väistymään kaupungin hallinnosta vuoden 1812 jälkeen ruotsinkielisen tullessa kaupunginhallinnon virkakieleksi, säilyttivät saksankieliset suvut varsin vaikutusvaltaisen asemansa.

Näistä suvuista vanhimpia, jo ruotsinvallan aikana Viipuriin asettuneita saksalaissukuja olivat Thesleffin, Sesemanin ja Jaenischin suvut. Venäläisvallan aikana 1700-luvulla Viipuriin asettui Hackmanin ja Wahlin suvut ja autonomian ajalla 1800-luvulla saapuivat Rothen, Krohnin, Dippelin ja Starckjohanin suvut. Näiden saksalaissukujen hallussa olivat useat Viipurin kaupungin teollisuuslaitoksista ja liiketoimista ja nämä suvut muodostivat kaupungin varakkaimman porvariston ytimen, joka asui kaupungin keskustassa Linnoituksen kaupunginosassa.

Vuonna 1870 noin 66 % saksankielisistä kuuluikin säätyläisiin, porvaristoon heistä kuului noin 27 % ja työväestöön vain noin 7 %, tosin heidän määränsä kaikista säätyläisistä oli vain 21,5 %, porvaristosta 4,8 % ja työväestöstä noin 0,5 %. Saksankielisten absoluuttinen määrä alkaa vuoden 1870 jälkeen hitaasti laskea. Kun heitä vielä vuonna 1870 oli ollut 610 henkilöä oli heidän määränsä laskenut 349 henkilöön vuoteen 1910 mennessä. Tähän vaikutti paitsi saksankielisen syrjäytyminen hitaasti kaupungin hallinnosta myös saksankielisten koulujen muuttuminen lähinnä ruotsinkielisiksi tai niiden lakkauttaminen.

Saksankielisen yläluokan sekoittuminen lähinnä ruotsinkieliseen ja vanhojen saksalaissukujen kuoleminen sukupuuttoon vaikuttivat myös saksankielisten määrän vähenemiseen.

Saksankielisten vähäisestä määrästä huolimatta saksalaisia sukuja voi pitää eräänä kaupungin merkittävimpinä kehittäjinä. Olivathan ne mukana lähes kaikissa kaupunkiin liittyvissä toiminnoissa hallinnosta hyväntekeväisyyteen ja kaupungin rakentamiseen.

Saksan kielikin säilyi pitkään varakkaiden viipurilaisten yhteisenä seurustelukielenä ja liike-elämässä sitä käytettiin 1900-luvulle asti. Vasta 1800-luvun lopulla sen käyttö supistui lähinnä saksalaisten omaan perhepiiriin.

Huolimatta vaikutusvaltaisesta asemastaan kaupungissa saksalaissuvut olivat varsin suljettu ryhmä. Vaikka heillä oli venäläisystävällinen asenne ja he suhtautuivat myönteisesti suomalaisuusliikkeeseen he solmivat suhteita ja sulautuivat yleensä vain ruotsinkieliseen väestöön. Näistä Linnoituksen saksalaissuvuista suurin osa oli kiinteistöjä

omistavia liikemiehiä joilla oli kansainvälisiä suhteita ja joiden kulttuuri keskittyi lähinnä saksan kielen ja saksalaisten perinteiden vaalimiseen.

Viipurin saksalaisen seurakunnan kirkonkirjan mukaan saksalaiseen seurakuntaan kuuluikin lähinnä vanhoja ja uusia saksalaissukuja eikä siihen, harvoja poikkeuksia lukuunottamatta, liittytty sosiaalisen nousun merkiksi. Kirkonkirjan mukaan varakkaat saksalaissukuiset henkilöt solmivat avioliiton yleensä toisen saksalais- tai ruotsalaissukuisen kanssa. Kuuluisimmat Viipurin saksalaiseen seurakuntaan 1800-luvulla kuuluneet suvut olivat siis usein aviollisin sitein sukua toisilleen tai harjoittivat yhteisiä liiketoimia.

Tällaisissa saksalaisruotsalaisissa avioliitoissa vaimo yleensä siirtyi miehensä seurakuntaan niin, että saksalaiseen seurakuntaan kuulunut mies lisäsi seurakuntalaisten määrää paitsi vaimolla myös lapsilla. Vain harvoin saksalaiseen seurakuntaan kuulunut nainen jäi omaan seurakuntaansa mentyään naimisiin toiseen seurakuntaan kuuluvan kanssa.

Vaikka kaikissa saksalaissuvuissa tällainen avioliitto on ollut yleisin, niin mitä alemmassa sosiaalisessa asemassa saksalaisen seurakunnan jäsen oli sitä useammin hänen aviopuolisonsa oli suomalais- tai venäläissukuinen. Avioliittoja joissa toinen osapuoli on ollut suomalaista syntyperää, oli saksalaisen seurakunnan kirkonkirjan mukaan vain noin 25-30. Näistä liitoista vain kaksi oli sellaista jossa seurakuntaan kuulunut nainen otti itselleen suomalaissukuisen miehen jääden omaan seurakuntaansa ja ainoastaan yksi sellainen tapaus jossa seurakuntaan kuulunut suomalaissukuinen mies otti itselleen saksalaissukuisen vaimon.

Yleensä molemmat aviopuolisot ovat kuuluneet luterilaiseen seurakuntaan jolloin siirtyminen luterilaisesta seurakunnasta toiseen oli mahdollista, ja vain harvoin puoliso on otettu ortodoksisesta tai roomalaiskatolisesta seurakunnasta.

Luterilaisen seurakunnan jäsenelle myös mahdollisuus omasta seurakunnastaan eroamiseen ja toiseen kristilliseen seurakuntaan liittymiseen oli annettu jo vuoden 1869 kirkkolaissa. Jos puoliso oli ortodoksisesta seurakunnasta hän ei, ennen vuoden 1906 keisarillista asetusta, voinut erota omasta seurakunnastaan liittyäkseen toiseen seurakuntaan. Jos puoliso tuli roomalaiskatolisesta seurakunnasta hän sai halutessaan erota seurakunnastaan ja liittyä toiseen seurakuntaan, mutta kaikissa tapauksissa perheen lapset tuli, vuonna 1812 annetun keisarillisen asetuksen mukaan, kastaa isän uskontoon.

Muiden uskontojen kohdalla seurakunnasta toiseen siirtyminen tuli mahdolliseksi vasta täydellisen uskonnonvapauden tultua voimaan vuonna 1923.

Merkintää siitä, että saksalaiseen seurakuntaan kuulunut henkilö olisi avioitunut jonkun ei-kristilliseen seurakuntaan kuuluneen kanssa ei kirkonkirjoissa ole. Myöskään sellaista tapausta jossa esimerkiksi juutalaista uskoa tunnustava henkilö olisi liittynyt saksalaiseen seurakuntaan ei löydy.

Seurakunnan jäsenet ovat nähtävästi olleet myös varsin siveitä koskapa kirkonkirjoista löytyi vain yksi merkintä salavuoteudesta. Siitä on ripitetty eräs 18-vuotias, Else niminen nainen, vuonna 1904 samalla kun hänen poikansa on otettu seurakunnan jäseneksi ja saanut nimen Paavo. Pojan mahdollisesta isästä kirkonkirjoissa ei ole merkintää, tosin pojan etunimestä päätellen isä on voinut olla suomalaista sukua. Myöskään siitä miten pojalle myöhemmin kävi, eivät kirkonkirjat kerro, mutta äidilleen poika ei todennäköisesti ole jäänyt. Sen sijaan pojan äidistä kirkonkirjat kertovat, että Else meni kaksi vuotta myöhemmin naimisiin erään seurakuntaansa kuuluvan konttoristin, Carl Schultzin kanssa ja sai vielä kaksi poikaa ja yhden tyttären. Avio-onnea ei kestänyt kuitenkaan kauan koskapa pian tyttären syntymän jälkeen rouva Schultz jäi leskeksi.

Viipurin saksalaisia; Liikemiehiä, kaupunginvaltuutettuja ja panimomestareita

Kaupungin saksalaisen väestön ammattijakauma on laaja, vaikka suurin osa väestöstä kuuluikin niin sanottujen parempien ammattien harjoittajiin. Näihin kuului myös Viipurin saksalaissuvuista vaikutusvaltaisimpiin kuulunut Hackmanien suku, josta mainitsen tässä vain lyhyesti.

Hackmanin kauppahuone oli 1870-luvulle tultaessa kehittynyt pienestä vientiyri-tyksestä yhä kasvavaksi puutavarayritykseksi, jolla oli omat sahat ja metsät. Kauppahuone omisti kokonaan tai oli osakkaana lukuisissa teollisuusyrityksissä ja harjoitti myös kahvin, suolan ja sillin tuontikauppaa sekä Bordeaux- ja Marsala-viinien tuontia. Kauppaneuvos Johan F. Hackman toimi myös aloitteen tekijänä perustettaessa, tosin jo Krimin sotaan kaatunutta, Viipurin Säästöpankkia vuonna 1846 ja lisäksi Hackman & Co oli mukana perustamassa Suomen Yhdys-Pankkia vuosina 1861-1862. Hackmanin suku harjoitti monin tavoin myös hyväntekeväisyyttä ja suvun edustajia oli useiden vuosien ajan mukana kaupunginhallinnossa.

Lähes yhtä tärkeitä kaupungin kehittymisen kannalta olivat myös Rothen ja Wahlin suvut.

Rothen suku perusti toiminimen Carl Rothe & Co jo vuonna 1825. Tämä toiminimi harjoitti tukkukauppaa, tehdasliikettä ja siirtomaatavarakauppaa sekä oli pääomistajana vuonna 1864 Repolaan perustetussa Yhdysoluttehtaassa. Kauppaneuvos Wilhelm Rothe perusti viinanpolttamon jo vuonna 1862 ja kilpaili sikurimarkkinoista Hackmanin omistaman Herttualan sikuritehtaan kanssa.

Rothen suvun hyväntekeväisyys toimintaan kuului antaa huomattavia lahjoituksia eri kohteille ja tämänkin suvun edustajia kuului kaupunginhallintoon.

Kolmas tärkeä saksalaissuku oli Wahlin suku. Kauppahuone Paul Wahl & Co:n perusti vuonna 1850 konsuli, myöhemmin kauppaneuvos, Paul Wahl, joka harjoitti myös puutavari liikettä ja omisti Varkauden rautatehtaan. Varkaudesta Viipuriin siirrettiin myös toiminimi P. Wahl & Co:n dynamokoneita ja sähkömoottoreita valmistava sähkötehdas. Näiden lisäksi toiminimi P. Wahl & Co ja C. Rothe Co omistivat yhdessä Viipurin kaasutehtaan vuodesta 1887 lähtien.

Frederik Wahl toimi yhteistyössä muiden Viipurin saksalaissukuisten kauppiaiden sekä Frankfurt am Mainissa sijaitsevan pankkihuoneen kanssa saadakseen kaupunkiin oman pankin. Tämä pankki avattiin 1873 nimellä "Pohjoismaiden Osakepankki kauppa ja teollisuutta varten".

Myös Wahlin suku harjoitti hyväntekeväisyyttä ja kuten Hackmanien ja Rothen, oli myös Wahlin suvun edustajia kaupunginhallinnossa.

Toki Viipurissa muitakin vaikuttavia saksalaissukuja on ollut. Näihin kuuluivat esimerkiksi Dippellit, Frankenhauserit, von Koskullit, Lorentzit, Perretit, Sesemanit, Starckjohanit ja Thesleffit. Näiden sukujen miespuoliset edustajat olivat yleensä arkkitehteja, insinöörejä, kauppiaita, kenraaleja, konsuleja, lääkäreitä, ratsumestareita, tilanomistajia ja valtioneuvoksia.

Saksalaisesta seurakunnasta löytyy myös sukuja jotka omistautuivat sotilasuralle. Tällainen oli esimerkiksi Bergin suku, jonka seitsemästä sukuhaarasta viiden päämies oli joko eversti, kenraali tai majuri.

Vaikka Viipurin saksalaiset olivat yleensä kaupungin sivistyneintä ja varakkainta, tai ainakin hyvin toimeen tulevaa, väestöä, siihen kuului myös alempaa porvaristoa ja tavallista "rahvasta".

Alempaan porvaristoon kuuluivat esimerkiksi panimomestarit ja eri käsityöläisalojen

mestarit, leipurimestarit, kondiittorit, kauppapuutarhurit, parturit, muusikot ja kirjanpitäjät. Näiden alempaan porvaristoon kuuluvien saksalaissukujen vaikutus kaupungin elämän eri aloilla ei ollut sen merkittävämpi kuin muidenkaan samassa asemassa olevien sukujen. Alempaan porvaristoon kuuluvien lapsilla oli kuitenkin taipumus hakeutua parempaan sosiaaliseen asemaan kuin mihin heidän vanhempansa kuuluivat.

Saksalaisen seurakunnan kirkonkirjan mukaan alemmassa porvaristossa kauppiaan tai puutarhurin poika ei seurannut ammatissaan isäänsä, vaan luki itsensä insinööriksi tai arkkitehdiksi kuten esimerkiksi puutarhuri G. Balthasarin ja H. Kraatzin pojat, joista molemmista tuli insinöörejä. Tosin sellaisiakin sukuja oli, jossa perheen miespuoliset jäsenet teki väit lähes saman alan työtä, kuten esimerkiksi Eberleinin perheessä. Eberleinin perheen isä oli panimomestari, ja kaksi pojista oli lähes samalla alalla kuin isä, toinen pojista oli viinikellarimestari ja toinen mallastaja. Elfströmit taas olivat kelloseppäsukua ja Fleckensteinien sukuun kuului eri alojen käsityöläisiä kuten vaatturimestari, leipurimestari, parturi ja peilimestari, jonka tytärkin tituleerasi itseään nimityksellä 'peilimestarin tytär'.

Ammattinsa perusteella niin sanottuun työväestöön kuuluvia saksalaissukujakin oli muutamia.

Tavallista rahvasta olivat esimerkiksi makkarantekijät, oluenpanijat, sotilaat, työmiehet ja eri ammattialojen apulaisina toimineet "sällit". Työväestöönkään kuuluvien saksalaissukujen asema ei todennäköisesti ole poikennut muiden työväestöön kuuluvien asemasta. Työväestöön kuuluvissa suvuissa perheen pojat hankkiutuivat tai joutuivat yleensä samalle alalle kuin isänsä, esimerkiksi työmies Frieborgin pojasta tuli työmies. Yleensä pojat kuitenkin hankkivat itselleen saman alan paremman koulutuksen niin että räätäli Hasehken pojasta tuli räätälimestari ja sotilas Freibergin pojasta tuli poliisikomissario

Viipurin juutalainen vähemmistö ja heidän 'oikeutensa'

Juutalaisen vähemmistön syntyyn yleensä Suomessa on vaikuttanut venäläisen sotaväen läsnäolo ja se, että vuonna 1858 annetun keisarillisen asetuksen mukaan, Suomessa kauan palveluksessa olleiden venäläisten sotilaiden sallittiin palvelusajan jälkeen asettua Suomeen asumaan. Venäjän juutalaiset olivat vuoteen 1825 saakka korvanneet asevelvollisuuden rekryytti- eli alokasverolla, mutta Nikolai I noustua valtaistuimelle heidätkin velvoitettiin sotapalveluun. Tämän sotapalvelun tarkoituksena oli juutalaisten eristäytyneisyyden lopettaminen ja koko juutalaisväestön vähittäinen venäläistäminen.

Pitkästä palvelusajasta johtuen oli juutalaiskantontien, eli ensin kuuden vuoden sotakoulun, ts kantonistikoulun, ja sitten 25 vuoden mittaisen asevelvollisuuden suorittaneiden sotilaiden jääminen Suomeen helppoa. Olihan lähtö kotiseudulta voinut tapahtua jo 30 vuotta aiemmin. Koska Viipuri oli venäläinen varuskunta kaupunki, olikin luonnollista, että siellä oli myös juutalainen vähemmistö. Lisäksi Viipuri oli 1800-luvulla yksi niistä kolmesta kaupungista, joissa juutalaisten yleensä sallittiin asua.

Muita juutalaisia, kuin Venäjän armeijan sotilaita, koski Ruotsilta peritty vuoden 1782 juutalaisohjesääntö. Sen mukaan juutalaiset eivät voineet asua Suomessa, koska heille oli osoitettu tietyt kaupungit Ruotsin alueella. Tämän ohjesäännön lisäksi voitiin vedota Ruotsissa vuonna 1806 annettuun juutalaisten maahanmuuttokieltoon, joka määräsi valtakunnan kaikki juutalaiset siirtymään Tukholmaan, Göteborgiin tai Norrköpingiin. Siviilisukuisilla juutalaisilla olikin Suomessa vain väliaikaiset oleskeluoikeudet.

Vaikka vuoden 1858 asetus turvasikin juutalaisotilaiden maahan jäämisoikeuden, ei heidänkään asettumisensa Suomeen ollut itsestään selvää. Annetun asetuksen mukaan kotiutetuilla venäläissotilailta oli oikeus perheineen oleskella Suomessa venäläisen viraston antaman kotiuttamiskirjan, passin tai matkakirjan nojalla. Mutta koska juutalaiset sotilaat eivät ei-kristillisen uskontonsa vuoksi voineet saada kansalaisoikeuksia uskostaan luopumatta, jotkut suomalaiset väittivät, ettei heillä ollut vuoden 1858 asetuksen tarkoittamaa oikeutta jäädä Suomeen. Edellytettiin heidän kotiutettujen venäläisten sotilaiden ja heidän perheidensä halutessaan saavan Suomen kansalaisuuden.

Venäläisten kasvava juutalaisvastaisuus heikensi juutalaisten oikeudellista asemaa entisestään myös Suomessa 1880-luvulla. Uuden vuonna 1886 annetun asetuksen mukaan entiset sotilaat saivat oleskella Suomessa vain keisarikunnan viranomaisten antamalla passilla, jonka lisäksi Läänin kuvernööri saattoi antaa hakijalle oleskelulipun enintään kuudeksi kuukaudeksi. Vuonna 1888 astui vielä voimaan uusi passiasetuksen säännös, joka tuki juutalaisten samana vuonna aloitettuja karkoituksia. Karkoituksista suurin pantiin toimeen Viipurissa, jonka 52 juutalaisperheestä määrättiin karkotettaviksi 34 eli yhteensä 125 henkilöä. Osan karkoitetuiksi määräytyistä perheistä oli poistuttava maasta heti, osan vuoden 1889 kuluessa. Vain 18 perheelle, joihin kuului 83 henkilöä, kuvernööri J.A.Gripenberg soi jatkuvan oleskeluluvan.

Vuonna 1889 senaatissa päätettiin uuden, entistäkin tiukemman juutalaisasetuksen julkaisemisesta. Uuden asetuksen mukaan vain nimeltä mainituilla Venäjän armeijan entisillä juutalaisilla sotilailta ja heidän perheillään oli oikeus asua jatkuvasti Suomessa. Heillä oli toistaiseksi oikeus asua Helsingissä, Viipurissa, Turussa, Hämeenlinnassa, Tampereella, Haminassa, Sortavalassa, Suistamolla, Impilahdella, Kuopiossa ja Vaasassa, mutta näistä paikoista he saivat muuttaa vain Helsinkiin tai Viipuriin. Lisäksi juutalaisilla tuli olla kuvernöörin korkeintaan kuudeksi kuukaudeksi kerrallaan myöntämä oleskelulippu, joka koski myös luvan saaneen vaimoa ja kotona asuvia lapsia. Sen sijaan kotoa poistuvat ja avioliiton solmivat nuoret menettivät oleskeluoikeuden Suomessa, eivätkä sotapalveluksensa suorittaneet miehet saaneet enää palata Suomeen.

Vuoden 1889 säädöksessä määriteltiin uudelleen myös juutalaisten elinkeino-oikeudet.

Niiden mukaan juutalaiset saivat omalla paikkakunnallaan harjoittaa sitä elinkeinoa, jota varten olivat aiemmin saaneet asianmukaisen luvan. Jos juutalaiset rikkoivat näitä määräyksiä tai jos heidän elämäntapansa ei muuten ollut nuhteetonta ja antoi aihetta moitteisiin, heidät voitiin palauttaa alkuperäiselle kotiseudulle. Kotiseuduksi katsottiin Suomessakin syntyneen juutalaisen kohdalla hänen isänsä tai esi-isänsä entinen kotiseutu. Tämän säädöksen noudattaminen lieventyi kuitenkin jo 1890-luvun lopulla, vaikka se virallisesti olikin voimassa vuoteen 1918 saakka. Esimerkiksi avioliiton solmineet ja sotapalvelusta palaavat miehet saivat vuodesta 1897 alkaen yleensä luvan jäädä ja palata maahan ja vuosisadan vaihteessa myös oleskelulupien tarkastaminen ja uudistaminen jäivät pois käytöstä.

Luvattomista markkinamatkoista toiseen kaupunkiin tai maaseudulle seurasi vähintään 'kutsu' saapua poliisilaitokselle asiasta kuultavaksi. Näin kävi esimerkiksi syksyllä 1889 kun läänin kuvernöörin luvalla toistaiseksi Viipurissa olevia juutalaisia epäiltiin kaupanteosta muualla kuin Viipurin kaupungissa. Poliisikamarille kuultaviksi kutsuttiin Lasar Belastotskij, Mendel Rubanovitsch ja Mortka Graiberg, joiden epäiltiin käyneen kaupanteossa Lappeenrannan markkinoilla. Itska Meister sekä Aron ja Salomon Eckert saivat kutsun poliisilaitokselle koska heidän epäiltiin kiertäneen poliisimestarin nimenomaista käskyä olla kiertelemättä maaseudulla, ja paikkakunnan ulkopuolisilla markkinoilla kaupanteossa. Epäillyt olivat nähtävästi myyneet tavaroitaan jollekin toiselle

henkilölle jota kielto ei koskenut. Tämä henkilö oli sitten myynyt ja ostanut tavaroita omalla hinnallaan ja tilittänyt saatavat, tai perittävät, epäilyksen alaisille henkilöille. Myös Svöl Maisenstein ja Salomon Kuschakoff saivat kutsun poliisilaitokselle. Heidän epäiltiin matkustaneen pois paikkakunnalta ja kierrelleen maaseudulla nahkoja ostellen.

Näistä, luvattomista käynneistä Lappeenrannan markkinoilla epäilty, Lasar Bjelastotskij kertoi olevansa töissä viipurilaisen rinkelikauppiaan Tabellin luona. Lappeenrannassa Bjelastotskij oli ollut Tabellin kehoituksesta, myymässä kaupattavaksi tarkoitettuja vaatteita apunaan Tabellin kuorma-ajuri. Lisäksi Belastotskij oli käynyt kaupunkiin saapuessaan hakemassa oleskelulupalippuunsa Lappeenrannan kaupungin pormestarin hyväksynnän. Mortka Graiberg puolestaan kertoi käyneensä Lappeenrannassa vain perimässä saataviaan, eikä suinkaan kaupanteossa. Kaupungissa hän oli viipynyt vain pari tuntia eikä siksi ollut käynyt ilmoittelemassa itsestään viranomaisille. Mendel Rubanovitsch kertoi vain markkinapäivänä vierailleensa Lappeenrannassa ja olleensa koko markkina-ajan viipurilaisen vuokra-ajurin Anders Taljan kanssa.

Kaupankäynti kiellon kiertämisestä epäilty Itska Meister kertoi, että hän oli matkustanut Lappeenrantaan kuten Aron Eckertkin, tiedustellakseen ja saadakseen luvan tehdä markkinoilla kauppaa viipurilaisen ajurin, David Teivosen avulla ja että pormestari Skogster oli allekirjoittanut hänen lupalippunsa. Myöskin kaupankäyntikiellon kiertämisestä epäilty Aron Eckert kertoi, että hän oli tehnyt tarpeelliset järjestelyt viranomaisten kanssa saadakseen käydä kauppaa Lappeenrannan markkinoilla. Eckert selitti, että koska hän ei juutalaisena voinut tehdä kauppooja toisella paikkakunnalla oli hän sopinut kaupungin pormestarin kanssa, että hän saisi yhden päivän ajan tehdä kauppooja Viipurin pitäjältä olevan, Starek nimisen ajurin kautta. Lisäksi Eckert mainitsi, että pormestari oli evännyt häneltä luvan käydä markkinoilla Haminassa. Salomon Eckert puolestaan kertoi ettei ollut harjoittanut minkäänlaista kauppaa matkustaessaan Galitsinasta Sortavalan, Pitkärannan ja Salmin kautta Olonetziin ja takaisin. Lappeenrannassa hän oli käynyt viimeksi kesällä palatessaan Venäjältä, ja silloinkin viipynyt siellä vain pienen hetken odotellessaan junan lähtöä Viipuriin. Syksyllä hän oli matkustanut lähellä Simolan rautatie asemaa asuvan velallisensa luokse perimään saataviaan ja että aiemmin harjoittamastaan nahkojen kauppaamisesta hän oli tänä vuonna luopunut kokonaan.

Toisella paikkakunnalla tehdyistä nahkakaupoista epäilty Svöl Maisenstein kielsi tehneensä kauppooja nahkoilla tai kierrelleensä maaseudulla, mutta sen sijaan hän oli pari viikkoa sitten matkustanut Suomenniemelle saataviaan perimään ja sieltä palattuaan matkustanut Pietariin.

Epäilty Salomon Kuschakoff kertoi matkustaneensa Mikkeliin saataviaan perimään ja viipyneensä siellä vain päivän, jonka jälkeen hän oli palannut kotiin tekemättä matkallaan nahka- tai muita kauppooja.

Tällaisista esimerkkeinä kerrotuista matkoista saattoi, jos selvitys ei viranomaisia tyydyttänyt, seurata jopa maasta karkoitus. Näin kävikin esimerkiksi Aron Eckertille ja hänen perheelleen.

Viipurin juutalaisia; valokuvaajia, kauppiaita, käsityöläisiä ja kansalaisaktivisteja

Viipurin kaupungin juutalaisten väestön määrään vaikuttivat siis venäläisen sotaväen ja sieltä vapautuneiden määrä, keisarilliset asetukset sekä asuinpaikkojen viranomaisten suvaitsevaisuus tai suvaitsemattomuus ja mahdolliset karkoitukset. Juutalaisten

maastakarkoituksiahan tehtiin 1880-luvun lopussa, 1890-luvun alussa ja vielä niinkin myöhään kuin vuosina 1908 ja 1909.

Yleensä Viipurin kaupungin juutalaiset olivat Viipurin ja Haminan venäläisestä sotaväestä kaupunkiin jääneitä, niin sanottuja 'kantonistijuutalaisia'. Mutta näiden entisten sotilaiden lisäksi Viipurissa oli myös Itämeren maakunnista saapuneita juutalaisia, esimerkiksi peltiseppä Jacob Weikaimin suku, josta polveutuvat myös Jacobssonit, Jaarot, Kaspit ja Veikkaset. Myös Haminasta tuli Viipuriin ei-sotilasperäisiä juutalaissukuja, jotka olivat Venäjän sotilasviranomaisen toimeksiannosta rakentaneet sinne suojavalleja.

Viipurin juutalaisten sosiaalisen aseman muotoutumiseen vaikuttivat, paitsi keisarilliset asetukset ja Ruotsin vallan aikaiset lait, myös pitkä ammattiin valmistamaton sotapalvelus. Juutalaisia ei 1800-luvun lopulla löydy säätyläisten joukosta eikä heistä monikaan kuulunut varakkaaseen porvaristoon, vaan suurin osa heistä oli työväestöä. Vuonna 1870 juutalaisista kuului porvaristoon noin 25 % ja työväestöön noin 75 %. Koska suurin osa juutalaisista kuului työväestöön heidän asuinpaikkansakin sijaitsivat muualla kuin säätyläisten suosimassa Linnoituksessa, Repolassa tai Salakkalahdessa. Eniten juutalaisia asuikin 1800-luvun lopulla Pietarin esikaupungissa ja osittain siitä muodostetussa Aninassa sekä Viipurin esikaupungissa ja Pantsarlahdessa. Aninassa sijaitsi myös juutalaisten synagoga, joka tuhoutui talvisodan ensimmäisissä pommituksissa.

Tarkasteltaessa juutalaisten ammatteja voi huomata heidän sosiaalisen asemansa muuttuneen vuosien 1870-1910 aikana. Vuosien 1870-1890 välillä Viipurin juutalaisista kauppiaat ovat suurin, tosin eivät saksalaisiin suurkauppiaisiin verrattava, ryhmä. Juutalaiset kauppiaat olivat aluksi pääasiassa käytettyjen vaatteiden, omatekoisten käsitöiden, leivonnaisten, marjojen, tupakoiden ja tulitikkujen sekä muiden käytettyjen tavaroiden kauppiaita. Vuosisadan lopulla alettiin myydä myös Pietarista tuotettuja tehdasvalmisteisia pukuja, päällysvaatteita ja rihkamaa sekä laajentaa omia liikkeitä ompelimoiksi ja teettää vaatteita kotitöinä liikkeen ulkopuolella.

Juutalaisia toimi myös muissa, kuin kauppiaan ammatissa, tällaisia ammatteja olivat esimerkiksi kirjanpitäjä, kelloseppä, insinööri, rabbi, hatuntekijä, ompelijatar ja työmies.

Vuosien 1890-1910 aikana aikuisuuteensa saavuttaneiden juutalaisten ammattijakauma muuttuu huomattavasti. Näistä juutalaisistahan osa oli jo toisen polven viipurilaisia ja sotilaspalvelusajan lyhentyminen edesauttoi muunkin kuin kauppiaan ammatin hankkimista. Vaikka kauppiaita on yhä eniten, oli niin sanotuissa keskiluokkaisissa ammateissa lähes yhtä paljon muita ammatinharjoittajia kuin kauppiaita ja myös korkeamman koulutuksen saaneiden määrä lisääntyy.

Kun juutalaisten yhteiskunnallinen asema edelleen 1900-luvun alussa parani yleisen suvaitsevaisemman ilmapiirin ja asetuksia vapaammin tulkitsevien päättäjien takia, muuttui myös heidän ammatillinen suuntautumisensa. Ne juutalaiset, jotka olivat syntyneet 1900-luvun alussa olivatkin yleensä paremmassa asemassa kuin vanhempansa.

Niinpä esimerkiksi puutavaraliikemies Jakob Bassin vuonna 1905 syntynyt poika Josef Bassin oli insinööri, kauppiaas Meyer Kaplanin vuonna 1903 syntynyt poika Josef Kaplan oli lääketieteen lisensiaatti ja samoin oli liikkeenharjoittaja Moses Rosenbergin vuonna 1907 syntynyt poika Josef Rosenberg, rabbi Naum Maslovatin vuonna 1904 syntyneestä pojasta taas tuli varatuomari. Lopullisesti juutalaisten asema, ainakin oikeudellisesti, korjaantui kuitenkin vasta kun he saivat täydet kansalaisoikeudet vuonna 1918.

Vaikka Viipurin juutalaisten asema yleensä oli keskiluokkainen, oli heissäkin poikkeuksia. Tällaisia poikkeuksia olivat Viipurin huomattavimpiin juutalaisiin kuuluneet valokuvaaja Jakob Indursky sekä peltiseppämestari Konrad Weikkanen ja hänen veljensä

Abraham Weikkanen. Juutalaisasiaa aktiivisesti eteenpäin vei puolestaan Santeri Jacobsson ja Hilel Zall.

Valokuvaaja Jakob Indurskylä oli valokuvaamo vuodesta 1870 lähtien Linnoituksen kaupunginosassa Katariinankadulla ja hän oli naimisissa Konrad Weikkasen sisaren Rebecca Weikkasen kanssa. Kuuluisimmat valokuvansa Indursky otti Keisarin vieraillessa maassamme vuonna 1885. Tällöin Indursky toimi jonkinlaisena keisarillisena valokuvaajana. Myöhemmin vuonna 1896 hän sai ainoana 'suomalaisena' valokuvaajana työskennellä Nikolai II:n kruunajaisjuhlassa Moskovassa. Jacob Indursky saattoikin vuonna 1903 ilmoittaa saaneensa vastaanottaa kuusi keisarillista palkintoa. Näiden keisarillisten kuvien ja muiden valokuvien lisäksi hän toimi myös Viipurin poliisilaitoksen laskuun kuvaamalla sille rikollisia. Vaikka J. Indursky oli siis varsin huomattava Viipurin juutalainen ja ansioitunut valokuvaaja, jonka lisäksi hänen vaimonsa oli halvaantunut, ei hänkään välttynyt karkoitusmääräyksen saamiselta vuonna 1889. Vain senaattiin lähetetyn valituskirjelmän hyväksyminen mahdollisti Indurskyn ja hänen perheensä jäämisen Viipuriin. Indursky pystyi myös jatkamaan ammattinsa harjoittamista vaikkakin työskentely olikin vaikeaa koska hyvät välit venäläisiin viilensivät entisestään suhteita muihin kieliryhmiin. Kun Jacob Indursky kuoli vuonna 1912 valokuvausliikkeen toimintaa jatkoi hänen poikansa Julius Indursky.

Juutalaisesta uskostaan luopunut peltiseppämestari Konrad Weikkanen, Rebecca Weikkasen veli, lahjoitti testamentissaan varoja sekä ruotsalais-saksalaiselle kirkolle että juutalaiselle synagogalle. Muu omaisuus siirtyi enimmäkseen hänen nuoremmalle veljelleen, kelloseppä Abraham Weikkaselle, joka oli edelleen juutalainen. Abraham Weikkasen kelloseppäliike, joka sijaitsi Pietarin esikaupungissa teki kuitenkin konkurssin vuonna 1905. Aktiivisia juutalaisten kansalaisoikeuksien puolesta taistelijoita Viipurissa olivat johtaja Santeri Jacobsson ja liikemies Hilel Zall. Molemmat kuuluivat vuonna 1907 syntyneeseen emansipaatio- eli vapautusliikkeen työvaliokuntaan, jonka tarkoituksena oli saada juutalaisille täydet kansalaisoikeudet.

Näistä Santeri Jacobsson toimitti myös 'Suomen juutalainen-Den finska juden' nimistä lehteä, jonka tarkoituksena oli edistää kansalaisoikeuksien saamista juutalaisille. Lehteä painettiin vuonna 1907, mutta silloinkin vain viisi numeroa.

Yleensä Viipurin juutalaiset olivat kuitenkin tavallisia kauppiaita ja käsityöläisiä. Tällaisia tavallisia juutalaisia olivat esimerkiksi räätäli S. Weikkanen, tapetointioppipoika J. Weikkanen ja kultasepänooppipoika M. Weikkanen. Entinen sotilas Meyer Beregoffskij harjoitti räätälinliikettä Repolassa vuodesta 1896 alkaen ja hänen poikansa Scholem oli kauppias. Kauppias oli myös entinen sotilas Rubin Besprosvannij ja hänen poikansa Moses joka kävi Alempaa käsityöläiskoulua sekä Leiba Kravts, joka vuonna 1905 osti liikemies ja kansalaisaktivisti Hilel Zallin vaatekaupan. Viipurin juutalaisiin kuului myös, jo aiemmin mainittu, entinen sotilas Aron Eckert. Hänet karkoitettiin perheineen Venäjälle luvottomien, maaseutukaupunkeihin tehtyjen, markkinamatkojen takia. Useiden Viipuriin paluuyritysten ja uudelleen karkoitusten jälkeen hänen vaimonsa Esther sai perheelle oleskeluluvan Suomessa vuonna 1896, jolloin perhe lopulta asettui Helsinkiin. Hieman muista juutalaiskauppiaista poikkeavassa asemassa oli Isak Levin. Tällä ilmeisen varakkaalla liikemiehellä oli lakkitehdas Torkkelinkadulla vuodesta 1891 lähtien, ja sen lisäksi hän omisti talon Linnoituksessa, tontilla numero 20. Myös Levinin neljä poikaa olivat kaikki liikemiehiä.

Kuten ymmärrettävää on, juutalaiset yleensä välttivät kaikkea ylimääräistä kanssakäymistä viranomaisten kanssa maasta karkoitusten pelossa. Mutta silloin tällöin hekin joutuivat jopa raastupaan asti, joko omasta tahdostaan kantajana, tai tahtomattaan, vastaajana.

Omasta tahdostaan raastupaan lähti vuonna 1908 kauppiaan vaimo Sonja Klimscheffskij, joka kunnianloukkauksesta sinne haastoi välikauppias M. Salmen ja puuseppä P. Silventoisen, molemmat Viipurin kaupungista. Tässä jutussa raastuvanoikeuden päätöksenä oli jättää syyte kunnianloukkauksesta P. Silventoisen kohdalla käsittelemättä, mutta M. Salmen oikeus tuomitsi 75:- sakkoihin tai varojen puutteessa viideksitoista päiväksi vankeuteen syynä solvaus.

Eräänlaisena viipurilaisuuden jatkumona voisi pitää samaan Klimscheffskijn sukuun kuuluvan Salomon Klimscheffskijn ja hänen kauppansa tarinaa. Vuonna 1887 syntynyt kauppias Salomon Klimscheffskij, joka perusti Viipuriin ennen toista maailmansotaa Pohjolan Valmiitten Vaatteiden Kaupan, lähti sodan jälkeen evakkoon muiden viipurilaisten tapaan. Toisin kuin useimmat muut viipurin juutalaiset hän ei kuitenkaan jäänyt Suomeen vaan jatkoi matkaansa Israeliin ja siellä Jerusalemiin. Jerusalemissa hän jatkoi kauppiaana perustaen sinne vaateliikkeen nimeltä 'Viipuri', liike on edelleen olemassa ja sitä ylläpitää Salomon Klimscheffskijn tytär. Tämä vaateliike ja sen nimi kuvastanevat sitä, kuinka rakas Viipuri on ollut niillekin, jotka eivät aina, ainakaan viranomaisten taholta, saaneet siellä parasta mahdollista kohtelua.

VIIPURIN KAUPUNGIN USKONNOLLISET YHTEISÖT VUOSINA 1870, 1890 JA 1900

Uskonnot	1870			1890			1910*		
	miehiä	naisia	yhteensä	miehiä	naisia	yhteensä	miehiä	naisia	yhteensä
Luterilaisia **	4920	4882	9802	7419	7985	15404	19030	23368	42398
Reform.*** anglik. ja muita protest.	12	5	17	13	6	19	13	11	24
Kreikkalais- katolisia ****	1996	1124	3120	2783	1214	3997	3024	2860	5884
Roomalais- katolisia *****	329	47	376	572	42	614	163	147	310
Juutalaisia	71	48	119	236	65	301	109	103	212
Islamin usk.	22	1	23	6	3	9	36	8	44
Baptisteja	---	---	---	---	---	---	10	15	25
Metodisteja	---	---	---	---	---	---	28	41	69
Kreikkalais- dissidenttejä	---	---	---	---	---	---	7	2	9
Armenialaisia	---	---	---	---	---	---	1	3	4
Muita kristit.	3	6	9	---	---	---	---	---	---
Tunt.usk.	---	---	---	---	---	---	17	11	28
yhteensä	7353	6113	13466	11033	9315	20348	22438	26569	49007

* Vuoden 1910 tilastoissa ei ole mukana venäläinen sotaväki.

** Luterilainen seurakunta jakaantui suomalaiseen, ruotsalaiseen ja saksalaiseen seurakuntaan. Vuonna 1870 Suomen kansalaisista ruotsalaiseen seurakuntaan kuului 991 miestä ja 1134 naista, saksalaiseen seurakuntaan kuului 303 miestä ja 339 naista.

*** Vuoden 1870 tilastossa vain reformoidut

**** Vuonna 1870 kreikkalaiskatolisista kuului viipurin varuskunnan ortodoksiseen seurakuntaan rippikirjojen mukaan 1191 miestä ja 173 naista, vuonna 1890 siihen kuului miehiä 2145 ja naisia 243 ja vuonna 1910 miehiä oli 2145 ja naisia 286. Vuonna 1870 Suomen kansalaisista kreikkalaiskatoliseen seurakuntaan kuului 339 miestä ja 340 naista.

***** Vuonna 1870 Suomen kansalaisista roomalaiskatoliseen srk:an kuului 510 miestä ja 56 naista.

I Painamattomat lähteet

Helsingin juutalaisen seurakunnan arkisto,

*Juutalainen seurakunta, Malminkatu 26, Helsinki.

Viipurin lakkautetun juutalaisen seurakunnan, Helsingin juutalaiseen seurakuntaan muuttaneiden kortisto. Laatija Varatuomari Samuel Maslovat.

Helsingin saksalaisen seurakunnan arkisto,

*Deutsche Gemeinde, Pl 153. 00131 Helsinki.

Ev. Lutherische Deutsche Gemeinde 1866-1911 af Wiborg.
Mikrokortit 089-096.

Joensuun maakunta-arkisto (JoMa), Joensuu.

*Teollisuushallitus, tilastoilmoitukset Viipurin lääni.

Teollisuustilaston pohja-aineisto. Mikrofilmit 125, 132 ja 141.

*Viipurin ortodoksinen seurakunta.

Kirkonkirjojen diatsokopiot 23.

Viipurin ortodoksinen seurakunnan rippikirjat I Aa 9-13.

Mikrokortit 9178, 9204, 9231 ja 9234.

*Viipurin varuskunnan ortodoksinen seurakunta.

Kirkonkirjojen diatsokopiot 24.

Viipurin ortodoksinen seurakunnan rippikirjat I Aa 5-7.

Mikrokortit 9912, 9943 ja 9971.

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

*Teollisuushallitus, tilastoilmoitukset Viipurin lääni.

Teollisuustilaston pohja-aineisto. Mikrofilmit 116 ja 118.

Leningradin oblastinarkisto, Viipuri

Viipurin kaupungin poliisilaitos.

Logav F 133 op. 1. d. 45 (1889-90)

Mikkelin maakunta-arkisto (MMA), Mikkelä.

*Viipurin kaupungin maistraatin asiakirjoja, Bg :2.

Företeckning öfver handtverkare 1867-1920.

Viipurin kaupungin ylempi ja alempi käsityöläiskoulu,

Matrikkelit 1887-1916, IV 27 Ba I.

*Viipurin kaupungin raastuvanoikeuden varsinaisten asioiden pöytäkirja.

Jälkimmäinen puoli 1908 Cc 125

*Viipurin maistraatin talousasiain pöytäkirjoja v.1906. Ca:3

II Painetut lähteet

*Bidrag till Finlands officiella statistik XVII,
Industri-statistik 7. Helsinki 1892.

*Keisarillisen Majesteetin Armollinen asetus. Annettu Helsingissä 29.3.1858.
Helsinki 1858. Suomen suuriruhtinaanmaan asetuskokoelma.

*Keisarillisen Majesteetin Armollinen asetus. Annettu 30.6.1869.
Asetus kokous n:o 17.

Helsinki 1869. Suomen suuriruhtinaanmaan asetuskokoelma.

*Suomen virallinen tilasto VI (SVT),

Väestötilasto: 1-5 / 2, Helsinki 1874.

6-11 / 8, Helsinki 1885.

20-24 / 20, Helsinki 1892-1893.

44: 1-8 / 44, Helsinki 1914.

*Suomen virallinen tilasto VI (SVT),

Väestötilasto, kiinteistö ja rakennuslaskelma: 51:1-2 / 2, Helsinki 1918.

*Suomen virallinen tilasto 18,

Teollisuustilasto: 15-20 / 17, Helsinki 1902.

III Tutkimuskirjallisuus

- Enbom, Sten & Sandelin, Carl-J. Viipurilainen kauppahuone. Espoo 1991.
Engman, Max S:t Petersburg och Finland. Helsinki 1983.
Halila, Aimo Hallinto ja kunnalliselämä. Oikeudenhoito ja järjestyksenpito.
Viipurin kaupungin historia IV:2. Lappeenranta 1981.
- Hirn, Sven Kulttuurielämä, vapaa-ajan vietto.
Viipurin kaupungin historia IV:2. Lappeenranta 1981.
- Hirn, Sven & Lankinen, Juha Viipuri kansainvälinen kaupunki. Jyväskylä 1988.
Huuskonen, Aarne Kirkot ja uskonnollinen elämä.
Viipurin kaupungin historia V. Lappeenranta 1978.
- Huuskonen, Aarne Viipuri varuskunta-kaupunkina.
Viipurin kaupungin historia IV:2. Lappeenranta 1981.
- Ilman Karl-J. & Juutalaisten historia. Helsinki 1989.
Harviainen, Tapani Taistelu ihmisoikeuksista. Jyväskylä 1951.
Jacobsson, Santeri Viipuri Vanhan Suomen pääkaupunki. Rauma 1993.
Kauppi, Ulla-R. Luostari ja käännyännäiskysymykset 1870-luvun
Koukkunen, Heikki Suomalais-venäläisten suhteiden eräs koetinkivi
Ortodoksia 19. Helsinki 1970.
- Kuujo, Erkki Kirkot ja uskonnollinen elämä. Poliittinen elämä.
Sanomalehdistö. Terveystoiminta ja huoltotoimi.
Viipurin kaupungin historia IV:2. Lappeenranta 1981.
- Kuujo, Erkki & Lakio, Matti Viipurin pitäjän historia. Mänttä 1982.
Kähäri, Matti Viipurin suomalaistuminen-suomalaisuuden liike.
Viipurin kaupungin historia IV:2. Lappeenranta 1981.
- Lakio, Matti Talouselämä.
Viipurin kaupungin historia IV:2. Lappeenranta 1981.
- Meurman, Otto-I Kaupunki asutuksen laajeneminen ja kaupungin
rakentaminen. Viipurin kaupungin historia IV:2.
Lappeenranta 1981.
- Murtorinne, Eino Suomen kirkon historia 3. Porvoo 1992.
Nissilä, Viljo Viipuri kautta aikkojen. Viipurin koulut.
Viipurin kirja. Pieksämäki 1958.
- Ora, Yrjö Liike-elämä. Viipurin kirja. Pieksämäki 1958.
Paavolainen, Jaakko Väestöolot.
Viipurin kaupungin historia IV:2. Lappeenranta 1981.
- Rautkallio, Hannu Finland and the Holocaust: the rescue of Finland's jews.
New York Library 1987.
- Rautkallio, Hannu Suomen juutalaisten aseveljeys. Helsinki 1989.

Reijonen, Matti	Uskonnonvapauden toteutuminen Suomessa 1917-1922.
Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 119.
Helsinki 1980.
Ruuth, J.W.	Viipurin kaupungin historia. Viipuri 1908.
Ruuth, J.W.	Viipurin kaupungin historia III.
uudistanut Kuujo, Erkki	Lappeenranta 1975.
Ruuth, J.W.	Viipurin kaupungin historia IV:1
uudistanut Kuujo, Erkki	Lappeenranta 1981.
Schweitzer, R.	Die Wiborger Deutschen. Helsinki 1993.
Teperi, Jouko	Vanhan Suomen suomalaisuusliike I.
Historiallisia tutkimuksia 69. Helsinki 1965.
Tigerstedt, Örnulf	Kauppahuone Hackman I-II. Helsinki 1952.
Torvinen, Taimi	Kadimah, Suomen juutalaisten historia. Keuruu 1989.

IV Muita lähteitä

Viipurin juutalaisten ammattijakauma 1930-luvulla. Luettelo on laadittu Viipurin puhelinluetteloiden vv.1930-38 sekä syntyperäisen viipurilaisen Salomon Altschuler'in (s.1913) muistitietojen perusteella. Laatija: Israel Stromer. 1995.

Tiedot Viipuri nimisestä kaupasta Jerusalemissa keskustelusta Pekka Siiröpään kanssa kesällä 2000.